

Білозьоров Є. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ*

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПІДХІД ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПРАВНИЧОГО ДИСКУРСУ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Анотація. Актуальність дослідження обумовлюється важливістю осмислення гносеологічного інструментарію царини права в умовах відходу від нормативізму до плюралізму типів розуміння права. Метою дослідження є висвітлення поняття та класифікації дослідницьких підходів як одного з центральних елементів методології сучасного правознавства.

Наголошується на пропедевтичних положеннях висвітлення предмету дослідження: методологія сучасного правознавства є системою методологічного інструментарію, що використовується для пізнання правових явищ; методологія структурно включає три елементи: принципи пізнання (які є спільними для будь-якого наукового дослідження); дослідницькі підходи; дослідницькі методи (які, як і принципи пізнання, є спільними для будь-якого наукового дослідження та включають переважно логічні засоби – аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція тощо); правознавство не має суто правничих методів пізнання права.

Відзначається, що методологічний підхід визначає ті методи, які слід застосувати для пізнання правових явищ та окреслює ракурс пізнаного об'єкту, на який спрямовується увага дослідника. Вказується, що для класифікації понять можна використовувати різні критерії, одні з них можуть мати сутнісний характер (дозволяють з'ясувати сутнісний характер методологічних підходів), а також факультативні (які мають суто теоретичне призначення).

Резюмується, що в умовах транзитивності правової системи, важливим завданням є зміна методологічної парадигми, вироблення чіткого і системного підходу до розуміння методології правознавства. Одне з центральних місць у структурі наукової методології займають методологічні підходи. Дослідницький підхід являє собою один з елементів методології правознавства, функція якого полягає у виокремленні ракурсу пізнання об'єкту та визначення епістемологічної стратегії. У межах підходу використовуються методи пізнання. Методологічні підходи, що використовуються для пізнання правових явищ, доцільно класифікувати за наступними критеріями: рівнем наукового пізнання (емпіричні та неемпіричні); типами морально-правової культури суспільства (підходи ідеаціонального типу та підходи чуттєвого типу).

Ключові слова: метод, методологічний підхід, методологія правознавства, принципи наукового пізнання, ракурс дослідження, структура методології.

Постановка проблеми. Проблематика методології постійно перебуває в центрі уваги науковців. Це обумовлено як призначенням самої методології, так і природою об'єктів пізнання. Однією з особливостей наукового дослідження є використання спеціальних засобів, детальний опис методики проведення дослідження (оскільки наукове пізнання пов'язане

з доказом та можливістю відтворення умов дослідження і, відповідно, отримання таких же результатів через повторення методики використання задекларованих епістемологічних засобів). При цьому тематика не набула б перманентного характеру, якби не змінювався об'єкт (предмет) наукового пізнання та не удосконалювався сам гносеологічний інструментарій. Ці дві тенденції доволі яскраво проявляються саме у гуманітарній сфері пізнання та стосуються у першу чергу гуманітарних наук (природничим наукам властива переважно остання тенденція – удосконалюються засоби пізнання).

Окреслене є актуальним для вітчизняного правознавства, яке й нині перебуває в транзитивному стані. Зміна парадигми сприйняття (розуміння) права – з нормативістського типу до природно-правового та ін. – з необхідністю спричиняє зміну методології, що пов'язане з кардинальною відмінністю об'єкта пізнання. Так, нормативізм як право сприймає тільки волю публічної влади, що об'єктивована у прескриптивному тексті; правом є тільки те, що формально відображено у тексті нормативно-правового акту (відповідно методологічний інструментарій спрямований на дослідження офіційного тексту з метою з'ясування волі законодавця, для чого застосовуються, зокрема, методи формальної логіки; вказане визначає і зміст результатів досліджень: так, значна кількість наукових доробок – це аналіз національного законодавства (в останні часи з використанням компаративних досліджень) та пропозиції з його удосконалення). За інших підходів до розуміння права останнє не отожднюється з законодавством та пов'язується або з мораллю, або з правничою діяльністю та ін., що вказує на інший об'єкт пізнання (а, відповідно, й інші засоби, що необхідні для його дослідження).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури, об'єктом пізнання якої є методологія сучасного правознавства, дозволяє дійти наступного висновку: по-перше, фактично усі вчені відзначають важливість методології для наукового пізнання правових явищ; по-друге, на нашу думку недостатньо фундаментальних досліджень методології правознавства, особливо зважаючи на задекларовану її актуальність.. До такого ж висновку дійшли й інші вітчизняні вчені А. Кучук та В. Пекарчук: «На сьогодні методології правознавства іманентні наступні протилежні характеристики: по-перше, значимість методології як фактору об'єктивності отримуваних завдяки використанню її інструментарію наукових знань, необхідність оволодіння методологією наукового пізнання як критерію становлення науковця; по-друге, відсутність єдності щодо інтерпретації методології правознавства, її сутності та змісту» [1, с. 28].

Водночас, не можна не вказати, що перманентно публікуються роботи, присвячені проблематиці методології правознавства. Так, серед авторів цих робіт варто згадати таких як О. Балинська,

С. Гусарев, М. Кельман, М. Козюбра, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, О. Мінченко, Л. Наливайко, В. Пекарчук, П. Рабінович, І. Сердюк, О. Сердюк, Д. Тихомиров, О. Тихомиров та ін.

Помітно вирізняється серед цих робіт дисертаційне дослідження М. Кельмана, у якому серед іншого розглядається і питання розуміння структури методології та здійснюється спроба визначити методологічний підхід. [2]. Не можна не відзначити і дисертацію А. Кучука, у якій автором критично переосмислюється сприйняття як самої методології, так і її структурних елементів [3].

Однак, в науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння як структури методології загалом, так і окремих структурних елементів, зокрема, дослідницького підходу та відповідно видів цих підходів.

Формування мети статті. Зважаючи на те, що у межах однієї статті висвітлити означенні питання неможливо, метою нашого дослідження є висвітлення поняття та класифікації дослідницьких підходів як одного з центральних елементів методології сучасного правознавства.

Виклад основного матеріалу. Перед висвітленням результатів дослідження варто вказати на деякі положення, що відіграють важливе епістемологічне значення, визначаючи напрям нашої розвідки. Так, *по-перше*, ми сприймаємо методологію сучасного правознавства як систему методологічного інструментарію, що використовується дослідниками для пізнання правових явищ. *По-друге*, методологія структурно включає три елементи: принципи пізнання (які є спільними для будь-якого наукового дослідження); дослідницькі підходи; дослідницькі методи (які, як і принципи пізнання, є спільними для будь-якого наукового дослідження та включають переважно логічні засоби – аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція тощо). *По-третє*, правознавство не має суто правничих «методів» пізнання права. Для вивчення правових явищ використовується загальнонаукова методологія. Хоча це не виключає необхідність урахування особливостей правових явищ (що і посилює актуальність гносеології дослідницьких підходів, які й визначають інтенцію дослідника). Так, незрозуміло чим «історико-правовий» або «порівняльно-правовий» «методи» відрізняються від історичного та порівняльного підходів відповідно окрім об'єкту пізнання (наголосимо, що ми не заперечуємо особливості пізнання правових явищ, але йдеться про особливості застосування методологічного інструментарію, а не наявність окремих, «спеціально-правових» методів чи підходів).

Таким чином, визначивши пропедевтичні положення розкриття предмету дослідження, варто з'ясувати, що ж являє собою дослідницький підхід як елемент методології.

Як вказує С. Бобровник, під методологічним підходом слід розуміти систему знань щодо процесу наукового пізнання, а під методом – тільки сукупність засобів і способів вивчення об'єкту дослідження [4, с. 13–14]. Зауважимо, що наведена інтерпретація не може бути взята за основу нашого дослідження, зважаючи на певну неоднозначність позиції авторки. Так, наприклад, не зрозуміло, чим відрізняються засоби пізнання та способи пізнання (які названі як окремі складові методу). Ця невизначеність посилюється тим, що в науковій літературі доволі часто вказується при описі методології на використання методів, способів, засобів, підходів тощо. При цьому усі ці елементи подаються як окремі складові методології, однак, не вказується на їх розмежування (чого, на нашу думку, не можливо зробити).

А відтак, не можливо провести й чітку межу між методом та підходом. До того ж, наведена інтерпретація підходу дозволяє ототожнити його з методикою проведення дослідження, що, знову таки, не сприяє чіткому розумінню змісту досліджуваної категорії.

Інший вітчизняний науковець – М. Кельман – пропонує «розуміння наукознавчого підходу як елемента методології правознавства, що є формою поєднання трьох типів методологічного знання – інструментального, теоретико-концептуального, світоглядного» [5, с. 25] та визначає його як «комплексний алгоритм осмислення дійсності, що виникає в результаті поєднання «фундаментальних ідей» і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного і методичного знання, в якій головним є визначений суб'єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу» [5, с. 14]. Загалом варто частково погодитись з наведеною дефініцією, зокрема у частині поєднання в межах підходів ідей та методів. Водночас, не можна сприйняти як правильну позицію автора відносно фактичного ототожнення підходу та методики проведення дослідження (саме методика зазвичай і розуміється як алгоритм застосування гносеологічного інструментарію). До того ж, науковець виокремлює триелементну структуру методології, але підхід сприймає як єдність двох інших, що ставить під сумнів його самостійність (при цьому підхід сприймається вище за світоглядний рівень). Додамо також, що означений автор вказує, що «наукознавчий підхід проявляється лише в реальному науковому процесі, тобто при взаємодії з іншими методологічними підходами» [5, с. 14], що дає підстави стверджувати про розмежування ним наукознавчого підходу та методологічного підходу (при цьому не вказується: а в чому ж полягає їх відмінність).

Найбільш вдалою видається позиція вітчизняних вчених С. Гусарева та А. Кучука. Так, С. Гусарев, інтерпретує методологічний підхід як один із важливих структурних елементів парадигми та розуміє як систему взаємозалежних наукових методів. Методологічний підхід поєднує різні методи, що певним чином пов'язані між собою; при цьому один або кілька з них є основними, а всі інші – допоміжними та підпорядковуються першим, мають допоміжний характер [6, с. 66]. А. Кучук відзначає, що методологічний підхід необхідно розуміти наступним чином: це «елемент методології, що являє собою сукупність вихідних положень і методів, які у взаємозв'язку з предметом обумовлюють напрям пізнання його конкретного аспекту» [3, с. 11].

Інтерпретація А. Кучуком методологічного підходу подібна до розуміння цього поняття М. Кельманом (у частині поєднання положень та методів), однак, вирізняється тим, що перший акцентує увагу на пов'язаності підходу з окремим аспектом дослідження. Так, пізнаючи окремий аспект предмету чи явища, дослідник використовує низку методів, однак, основним у цьому контексті саме і є ракурс пізнання: історичний, системний, структурно-функціональний, аксіологічний тощо (які і є підходами). Саме тому неправильно ставити в один ряд, наприклад, історичний підхід та методи аналізу і синтезу, оскільки під час вивчення історичного аспекту предмету використовуються методи аналізу і синтезу (відповідно алогічно вказувати про використання історичного методу та методів аналізу та синтезу).

Відзначимо, що й інший вітчизняний науковець – І. Сердюк – вказує про пов'язаність методологічного підходу з певним ракурсом пізнання предмету дослідження: «під поняттям

«методологічний» підхід пропонуємо розуміти єдність філософського, (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів і, з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта, різняться за своїм змістом» [7, с. 57].

Ураховуючи усе означене вище, дослідницький підхід слід розуміти як один з елементів методології правознавства, функція якого полягає у виокремленні ракурсу пізнання об'єкту та визначення епістемологічної стратегії.

З'ясувавши зміст методологічного підходу, доцільно перейти до висвітлення класифікації цих підходів. Ця проблематика є доволі актуальною, зважаючи, як ми вище частково вказали, на те, що доволі часто науковцями відзначається про використання різного методологічного інструментарію: засобів, методів, способів, підходів, однак, не зазначається чим вони відрізняються один від іншого. А це, в свою чергу, спричиняє до методологічного еkleктизму та нівелювання значення методології як такої. Так, наприклад, А. Фальковський висвітлюючи тематику методології, відносить до неї «методи, прийоми, підходи, парадигми та інші засоби пізнання» [8, с. 55], а вказуючи, що підхід перебуває на більш вищому рівні, ніж метод, зазначає, що є і підходи, які «ґрунтуються на одному чи декількох методах» [8, с. 55], ставлячи підхід у залежність від методу.

Наголосимо, що у логіці поділ понять розглядається як така логічна операція, завдяки якій обсяг поняття розподіляється на декілька підмножин через виокремлення критерію поділу.

Відзначимо, що для класифікації понять можна використовувати різні критерії, одні з них можуть мати сутнісний характер (дозволяють з'ясувати сутнісний характер методологічних підходів), а також факультативні (які мають суто теоретичне призначення та не відображають практичну значимість через непозначеність сутнісної характеристики відповідних явищ чи предметів). Так, наприклад, О. Сердюк виокремлює дві моделі типології: перша виходить з теоретичних умовиводів, а друга – з результатів методологічного осмислення теоретико-пізнавальної ситуації «коли ми отримуємо ті типи підходів, які реально застосовуються в правознавстві» [9, с. 459]. Зважаючи на те, що отримані в процесі рефлексії типи методологічних підходів можуть «співпасти» з тими, що застосовуються (або стануть застосовуватися), то тоді ця модель класифікації є алогічною та не несе в собі ніякого практичного призначення.

На нашу думку, важливими для розуміння природи методологічних підходів є їх класифікація за наступними критеріями.

1. Рівень наукового пізнання:

– емпіричні підходи (вони забезпечують емпіричний рівень наукового дослідження);

– неемпіричні (вони забезпечують теоретичний рівень наукового дослідження).

Вкажемо, що значимість цієї класифікації пов'язана з природою правових явищ, яка має соціокультурний характер. Окрім того, слід пам'ятати, що право – це *ars boni et aequi*. Саме тому вчені відзначають важливість використання для пізнання правових явищ не тільки засобів *ratio*, а й ірраціональних. До цього слід додати й на необхідність застосування в правничій епістемології положень деонтичної логіки, а не формальної. Так, наприклад, навряд чи можна повною мірою пояснити правові явища, застосовуючи математичні підрахунки. Показовою

у цьому контексті є ситуація з крайньою необхідністю: її положення не застосовуються, коли йдеться про людське життя – вбивство однієї людини, навіть заради врятування життя багатьох людей, залишається вбивством та не є діянням, вчиненим у стані крайньої необхідності. Тому емпіричні підходи мають обмежене використання у правознавстві.

2. Типи морально-правової культури відповідного суспільства:

– підходи ідеаціонального типу (використовуються з метою отримання раціонального, формалізованого знання);

– підходи чуттєвого типу (використовуються з метою отримання інтуїтивного, символічного, позараціонального знання).

Як і у попередньому випадку, наведена класифікація обумовлена природою права. В основу цього поділу покладено учення П. Сорокіна про ідеаціональний та чуттєвий типи культури, який визначає світосприйняття людей, їх відношення до навколишнього світу [10].

Висновки. Таким чином, в умовах транзитивності правової системи, важливим завданням є зміна методологічної парадигми, вироблення чіткого і системного підходу до розуміння методології правознавства. Одне з центральних місць у структурі наукової методології займають методологічні підходи.

Дослідницький підхід являє собою один з елементів методології правознавства, функція якого полягає у виокремленні ракурсу пізнання об'єкту та визначення епістемологічної стратегії. У межах підходу використовуються методи пізнання.

Методологічні підходи, що використовуються для пізнання правових явищ, доцільно класифікувати за наступними критеріями: рівнем наукового пізнання (емпіричні та неемпіричні); типами морально-правової культури суспільства (підходи ідеаціонального типу та підходи чуттєвого типу).

Водночас, наведені типи методологічних підходів (як і зміст поняття) не претендують на остаточне вирішення питання розуміння та класифікації цього явища і мають сприйматися як основа для подальшої наукової дискусії.

Література:

1. Кучук А. М., Пекарчук В. М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1(71). С. 27–31.
2. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 449 с.
3. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра юридич. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ : 2017. 36 с.
4. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.
5. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.
6. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності). 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 495 с.
7. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58.
8. Фальковський А. О. Підходи в сфері посткласичної методології юриспруденції. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 54–59.
9. Сердюк О. В. Типологія підходів у методології сучасного правознавства. *Форум права*. 2008. № 3. С. 458–463.
10. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / пер. с англ., вст. статья и комментарии В. В. Сапова. М. : Астрель, 2006. 1176 с.

Bilozorov Ye. Research Approach As An Element Of Methodological Legal Discourse: Concept And Classification

Summary. The topicality of the study is stipulated for importance of understanding the epistemological tools in the field of law in conditions of departure from normativism towards pluralism of law understanding types.

The aim of the research is to cover the concept and classification of research approaches as one of the central elements of the modern jurisprudence methodology.

The propaedeutic provisions of the research subject's coverage are emphasized: the modern jurisprudence methodology is a system of methodological tools used for the knowledge of legal phenomena; the methodology structurally includes three elements: the principles of cognition (which are common to any scientific research); research approaches; research methods (that like the principles of cognition are common to any scientific research and include mostly logical means such as analysis, synthesis, abstraction, induction, deduction, etc.); jurisprudence does not possess purely legal methods of law cognition.

It is noted that the methodological approach determines the methods that should be used to learn about legal phenomena and outlines the perspective of the object under study to which the researcher's attention is directed.

It is pointed out that various criteria can be used to classify concepts, some of which may be substantive (allowing to clarify the methodological approaches' essential nature), as well as optional (having a purely theoretical purpose).

It is summarized that in the conditions of the legal system transitivity, a crucial task is to change the methodological paradigm, to develop a clear and systematic approach to the jurisprudence methodology understanding. One of the central places in the structure of scientific methodology is occupied by methodological approaches. The research approach is one of the elements of the jurisprudence methodology, the function of which is to identify the perspective of knowledge of the object and determine the epistemological strategy. Methods of cognition are used within the framework of the approach. Methodological approaches used for the legal phenomena study should be classified according to the following criteria: the level of scientific knowledge (empirical and non-empirical); types of society moral and legal culture (approaches of ideational type and approaches of sensuous type).

The practical significance of this classification is related to the nature of legal phenomena possessing social and cultural nature. Law is *ars boni et aequi*. That is why scientists note the importance of using not only ratio but also irrational means in order to cognize legal phenomena. It is important to apply the provisions of deontic logic and not formal one in legal epistemology. The doctrine of P. Sorokin on the ideational and sensuous types of culture determining the worldview of people and their attitudes to the world are put in the basis of the division of methodological approaches by types of moral and legal culture of society.

Key words: method, methodological approach, methodology of jurisprudence, principles of scientific knowledge, research perspective, structure of methodology